

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری-دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

☆ ڈاکٹر کرامت علی منٹل، ڈاکٹر محمد عرفان الحق

**THE PHILOSOPHY OF DEATH IN THE POETRY OF
BABA FARID (R.A)**

بابا فریدؒ کے کلام وچ موت دا فلسفہ

Abstract

Baba Farid has described the reality of the transitory nature of life and death in his poetry. His style of description is not ordinary but philosophical. That is why he teaches morals by making the body, soul, soil and grave the subject of his poetry. For him, the shedding of body and soul is death to the world and also a means of connecting with God in reality, from which the journey towards eternal life begins. This eternal life can only be found after death, so Baba Farid called death a creation, described in his words many time. Baba Farid while describing the philosophy of death does not forget life at all, the ultimate success is possible only in always remembering the impermanence of this life, which is the reward of the hereafter for a diligent person.

☆ اسٹنٹ پروفیسر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

Keywords: Philosophy, Death, Shalok, Life,
Dead Body

بابا فریدؒ 1173ء توں 1265ء متھیا جاندا اے۔ اوہناں اپنے سے غوریاں دے حملے، راجپوتاں دی ہار، شہاب الدین دا قتل، بلبن دی تخت نشینی، ترکی دے حکمراناں دا رونا تے مُغلاں نوں ہندوستان دیاں سرحدیں کھڑکاندیاں دیکھیا سی۔ سیاسی حالات دے اثرات سماج اُتے ڈھیر سن۔ سیاسی طور تے حالات قابو وچ کرن لئی حکمران نے قتل غارت توں بھوراوی پچھانہیں سی کیتا۔ اچھاں سیاسی لڑائیاں وچ مردا سادھارن جیوت ای ہوندا اے۔ موت دی فضا ہر پاسے کھل دی اے۔ حساس دل والے شاعر بابا فریدؒ اپنی حیاتی وچ جتھے جیون دے کئی رنگ دیکھے اوہتھے موت دا قص وی دیکھیا جس دا اظہار اوہناں دے کلام وچ اے۔ اوہناں کول موت دا تصور روایت توں ہٹواں اے۔ اوہناں موت دے نال جیون دی سیدھ ول دھیان دوا یا۔ گورمیت سنگھ ٹوانہ موجب:

”خاک کمزور دے ہوئے لوگوں کے لیے image ہے۔ جن کو دبا یا گیا ان میں اتھاہ طاقت ہے۔ ”مویاں“ کا مطلب زور اوروں کی اجتماعی موت ہے۔ جب جماعتی سماج ٹوٹے گا تو نچلی اوپر آئے گی کمزور طاقتیں بنیں گے۔ خاک جیسا طاقتور کوئی نہیں عوام کھڑے ہوں گے اور زندگی پر چھا جائیں گے۔“ (1)

کلام وچ انسان نوں مخاطب کر کے اخلاقیات سنوارن تے زور اے۔ عام لوکائی دی زبان وچ گل کردیاں لوکائی دی ذہنی سطح نوں سامنے رکھیا۔ جس پاروں اشلوک صدیاں توں عام آدمی دی ذہنی سطح موجب تعلیم تربیت دا اہم حصہ اے۔ بابا فریدؒ نے اپنے کلام وچ انسانی جیون دے دکھ وکھ پکھاں دی گل کردیاں ودھی انسان بنن دی پریرنا دتی۔ بھادیس اوہ دین اسلام دے وڈے پرچارک سن ایہدے باوجود اوہناں کسے خاص مذہب دی گل کرن دی تھاں ہر مذہب دے انسان نوں جیون دا ول دسیا۔ اوہناں دے سنیے نوں ہر مذہب دے مانناں سینے لایا۔ اوہناں دا کلام سکھاں دی مذہبی کتاب گرنٹھ راہیں اپڑیا۔ امجد علی بھٹی نے ڈاکٹر انعام الحق جاوید؟ دا حوالہ دیندیاں لکھیا:

”آپ کا کلام 1561ء میں لکھی جانے والی کتاب ”سبح نابل“ اور ”آدی گرنٹھ“ (مرتبہ گروارجن 1601ء) میں محفوظ ہو کر ہم تک پہنچا ہے۔“ (2)

والاں دا بگا ہونا بڑھے ہون دی نشانی اے۔ ایہ جوانی مکن دا پنڈھ اے ایس پنڈھ وچ منزل موت اے۔ بابا فریدؒ موجب داڑھی بھوری ہوئے تے بیٹے ویلے دا احساس ہون لگدا اے۔ داڑھی دے وال کالے نہیں ہندے۔ بڈھاوارا شروع ہو جاندا اے۔ نک پُنا تے تے جوانی کدھرے پچھے رہ جاندا اے تے سامنے قبر وکھالی دین لگدی اے۔ مرن سما نیڑے آ گیا اے۔ جیہڑا 60 / 61 سال دی عمر وچ مر گیا اوہدے لئی دہئی دے کنبن دا تجربہ کجھ اوپرا اے۔ اجو کے سسٹھ پینٹھ سال دے بندے کول ایہ کیفیت ویکھی جاسکدی اے۔ بابا فریدؒ موجب حیاتی اوس سفر داناں اے جیہدے لئی موت نفازاو جاندا اے۔ چٹھی گنتی شروع ہو جاندا اے تے پچ مکی اے۔ بابا جی موت سے داگیان موت آن توں بہت پہلے پا چکے سن۔ تدوں ای لوکائی سامنے کوکدے وکھالی دیندے نیں:

کوٹ ڈھٹھا گڑھ لٹیا، ڈیرے پئی کہاہ

جیوندیاں دے ہو رراہ، مویاں دے ایہی راہ (3)

موت دی گل چھوندیاں اجیہاں ہستیاں دا ذکر کیتا جیہناں نوں ترخ نے آچھی تھاویں یاد رکھیا اے۔ اجیہاں ہستیاں چوں اک سیدنا موسیٰ علیہ السلام سن۔ فرعون فوج سمیت اوہناں دے پچھے نکلیا۔ ایہتوں تک کہ اگے سمندر آ گیا پچھے فرعون دی فوج سی۔ اوہناں عصا مبارک پانی وچ ماریا تے پانی وچ راہ بن گیا۔ سیدنا موسیٰ علیہ السلام تے اوہناں دے منن والے اوس راہ تے ٹر کے پار لنگھ گئے جد کہ فرعون فوج سمیت پانی وچ غرق ہو گیا۔ موسیٰ علیہ السلام تے اوہناں دی قوم دشمنان کولوں محفوظ رہی جدوں موت دا ویلا آیا تے سب نوں سامنا کرنا پیا۔ موت کوئی نکھیرا نہیں کردی بھویں جلیل القدر نبی ہووے یاں عام بندا، جدوں ویلا آ جاوے تے ہر کسے نوں اپنا سر جھکا نا پیندا اے۔ جتے دے وال بھورے ہوون مگروں انسانی جسم کمزور ہونا شروع ہو جاندا اے، ہڈیاں ماس چھڈن لگدیاں نیں۔ جدوں ہڈیاں کڑکن لگن فیہر بندینوں فانی ہون دا یقین ہون لگدا اے۔ اوہنوں خالق نال لولان دا چارالینا چاہی دا اے۔ جدوں جتھا ماڑا تے لسا ہو جائے کناں وچوں سنائی دینا گھٹ جائے۔ دند جھڑنا شروع ہوون اکھاں وچوں وکھالی دینا گھٹ جائے اوس ویلے قدیمی سنگی جیہناں جیون دے منڈھ توں اوہدا سنگ نبھایا۔ اعضا نے ڈنیا نوں ویکھن، سننن تے وکھ وکھ سواد چکھن لئی ڈھیر سا تھ نبھایا پر جد بڈھاپے بوہا کھڑکا یا اوہدے پرانے یار سنگ چھڈنا شروع ہو گئے۔ بابا فریدؒ

فرماندے نیں:

کناں، دنداں، اکھیاں سمھناں دتی ہار
فریدا؟ چھڈ گئے، منڈھ قدیمی یار (4)

جیویں ویلا لنگھدا اے، بڈھاپے وچ احساس ہون لگدا اے کہ جیون داکوئی وساہ نہیں۔ اوہنوں حیاتی دے عارضی ہون داپکا یقین ہو جاندا اے اوہ سمجھ جاندا اے کہ اک دن اگلے جہان ٹر جاندا اے۔ جس پاروں اوہنوں اپنے اعمال سنوارن ول دھیان دینا چاہی دا اے۔ بندے دی ایس کیفیت نوں بابا فرید نے انج بیان کیتا اے:

زندگی دا وساہ نہیں سمجھ فریدا توں
کر لے اچھے عمل تے ہو جا سرنگوں (5)

حیاتی نوں اجیہی ووہٹی نال تشبیہ دتی جس نوں وی اہن لئی موت دالاڑھا کسے ویلے ڈھک سکدا اے اوہنوں ہر ویلے وچ کے اگلے جہان ٹرن لئی تیار رہنا پیندا اے۔ انسانی جسم وچوں روح نکلن دے عمل نوں بیان کردیاں بابا فرید آکھیا کہ موت ویلے کسے جیوت نوں اک وی ساہ لین دی مہلت نہیں لہھے گی۔ موت سامنے انسان بے بس اے۔ زندگی تے موت آتے کنا کو اختیار اے بابا جی نے اوہدیول وی اشارہ کیتا اے تے موت ورگی اٹل حقیقت شلوکاں راہیں بیان کیتی۔ جس جے نوں حیاتی دان ہوئی اوہدے لئی موت لازمی اے۔ موت دے ویلے بارے رب تعالیٰ توں وکھ کسے نوں کجھ علم نہیں۔ ملک الموت عزرائیل رب دے حکم نال ہڈیاں کڑکا کے جے وچوں جان کڈھ لیندا اے۔ اوہدے سامنے کوئی بہانہ نہیں چلدا موت نال سفر لئی روح نوں چاہندے نہ چاہندے جانا پیندا اے۔ جیویں لاڑھاویاہ کے ووہٹی گھر لے جاندا اے، جتھے اوہدا نوں جیون شروع ہوندا اے، بابا فرید نے موت نوں اجیہا لاڑھا دسیا اے جیہڑا زندگی نوں ووہٹی وانگ ٹور لیجاندا اے۔ ایس آفاقی حقیقت نوں واضح کرن لئی خوبصورت تمثیلی انداز ورتیا اے روح نوں ووہٹی دے روپ وچ پیش کردیاں فرمایا ووہٹی دے ویاہ دی جیہڑی ترتخ مقرر اے اوس مقرر دن تے لاڑھا جے گاتے اوہنوں ویاہ کے سوہرے گھر لے جائے گا۔ مرن گروں وکھو وکھ مذہباں وچ میت نال وکھو وکھ طریقے داسلوک اے۔ کجھ میت نوں ساڑ دیندے نیں، کجھ وگدے پانی وچ روڑھ دیندے نیں، کجھ کسے اچے مینارے تے رکھ دیندے نیں۔ الہامی مذہباں وچ مردیاں نوں دفنایا جاندا اے۔ بابا فرید نیڑے میت نوں کفنہا کے

دنیا جاندا اے ایسے لئی اوہ اپنے شلوکاں وچ گوردا ذکر کردے نیں:

فریدا گور نمائی سڈ کرے، نگھریا گھر آؤ

سر پر میں تھے آونا، مرنوں نہ ڈریاؤ (6)

اسلام موجب بندے دی تدفین توں فوراً بعد اوہدے اعمال دا حساب شروع ہو جاندا اے۔ دھرتی جیہدے اُتے حیاتی وچ انسان آکڑ آکڑ ٹردا اے مرن مگروں اوہ دھرتی دے رحم کرم تے ہوندا اے مٹی اوہدے نال کیہ سلوک کرے۔ باباجی نے عاجزی اختیار کرن تے زور دتا اے۔ نالے دھرتی دی اہمیت نوں واضح کرن دی کوشش کیتی اے پئی اخیر ایہی دھرتی بندے نوں اپنے وچ سمولیدی اے۔ قرآن پاک وچ اے ”زمین اُتے آکڑ آکڑ کے نہ ٹرو۔ نہ تے تئیں زمین پاڑسکدے او نہ ای پہاڑاں دی ٹیسی تے اُپڑ جاؤ گے“ (القرآن، بنی اسرائیل: 37)

کائنات دے خالق مالک نوں غرور اُکا پسند نہیں۔ ربی عشق وچ ڈبے لوک گھمنڈ توں بچدیاں اپنی ذات وچ عاجز تے منکسر ہون دا عملی نمونہ نیں تے ہور ناں نوں وی عاجزی تے انکساری دادرس دیندے نیں۔ خاک نمائی انسان نوں پوری طرح بدل دیندی اے۔ گوراوہ تھاں اے جتھے وڈے توں وڈا حسین جمیل انسان عبرت دا نشان بن جاندا اے بابا فرید دسدے نیں:

فریدا جن لوئن جگ موہیا، سے لوئن میں ڈٹھ

کجل رکیہ نہ سہندیاں، سے پنکھی سوئے بہٹھ (7)

بابا فرید موجب انسان نوں جیہڑی حیاتی ملی اے اوہنوں غنیمت جانن تے جیون دے لچیاں نوں خالق دے سے طریقے مطابق گزارن۔ کیوں جے ایس جیون وچ انسان جووی کردا اے اوہدے اک اک پل دا حساب خالق نوں دینا اے۔ جیون دا مقصد وی ایہوں اے کہ ایہوں اجیہا لنگھائے جیہدینا بندے دا نہ صرف ایہ جیون سگوں اگلا جیون وی چنگا ہو جاوے۔ اوہدے لیکھے جوکھے وچ نیک عملاں دی کثرت ہوے۔ بابا فرید نے اپنے شلوکاں وچ زندگی دے عارضی پن نوں بیان کر دیاں موت دا حوالہ دتا اے کیوں جے موت ای زندگی نوں عارضی بناندی اے۔ اوہناں موجب انسان نے جوانی تے ہمت نوں اک نہ اک دن خیر باد کہنا ای ہوندا اے کیوں جے ایس ساہویں اوہ لاچار ہوندا اے۔ موت نے انسان نوں گلے لانا ای اے بھوویں اوہ سوورھیاں دا ای کیوں نہ ہو جائے۔ انسان نے مرای جانا اے تے ڈنیا چھڈ کے ٹر جانا اے تاں جھوٹی ڈنیا نال اپنا ویلا برباد نہیں کرنا چاہیدا:

جے جانا مر جائیے، گھٹم نہ آئیے
جھوٹی دنیا لگ نہ آپ ونجائیے (8)

جیون چار پہراں دا اے ایس لئی اوہنوں چنگے عملاں نال سجالینا ای بہتر اے جیہدے نال گوردیاں اوکڑاں
توں پچیا جاسکد اے۔ جتھے رات دا پہر ہونا گوڑے ہنیرے جو کدے نہیں مکنے موت دی منزل نہیں۔ موت ساہ رُک
جان تے اہل ہو جان دا ناں اے ایہ اک مکمل نظام اے جیہد ازنگی اتے اثر پہلے دن توں ای شروع ہو جاندا
اے۔ افضل حیدر لکھدے نیں:

”موت قدرت کی ایک منظم کارکن ہے جس کے اندر ایک اپنا نظام
ہے۔ اس نظام کا مختلف قسم کی مخلوقات پر الگ الگ اثر مرتب ہوتا
ہے۔“ (9)

جدوں جوانی مکن دا ویلا آندا اے تے ہمیش رہن والا جیون شروع ہو جاندا اے جیہڑا انسان نے اپنی آن
والی حیاتی وچ ہنڈانا اے تے اوہدیتوں اگے موت دا پڑا اے۔ بالپن مگروں جوانی دی آس ہوندی اے تے جوانی
بعدوں اجیہی رُت پھردی اے جیہڑی ٹھہرای جانندی اے تے اوہ رُت کدی نہیں بدلدی۔ رُت پت جھڑوانگ ہوندی
اے جیہدے وچ انسان دیاں اکھاں، کن، نک، تے مونہہ سبھ انگاں دی کارکردگی ہولی ہولی گھٹنا شروع ہو جانندی
اے۔ ایہ انسانی جسم دا زوال اے جس توں کدے وی نہیں پچیا جاسکدا۔ بابا فرید ایس بدلی ہوئی رُت نوں بیان کردے
نیں کہ:

فرید رُت پھری ون کنیا، پت جھڑیں جھڑ پائیں
چارے گنڈاں ڈھونڈیاں، رہن کتھاؤں ناہیں (10)

چندتوں مراد جان زندگی یا روح اے جس نے اک نہ اک دن اپنے اصل ول پرت جانا اے۔ موت نوں ہر
کسے نے اپنی اپنی واری تے جی آیاں نوں کہنا اے۔ ایہدے وچ انسان دی اپنی مرضی نہیں سگوں خالق کائنات دی
مرضی چلتی اے۔ موت نے نہیں ویکھنا کہ اوہدے ساہویں کوئی کڈا ای وڈا ولی اللہ اے یاں گناہ گار انسان اے۔
اوہناں سبھ نوں اپنی بکل وچ لے لینا اے:

فریدا کھنٹھڑ میخاں اگلیاں، چند نہ کائی میخ
واری آپو آپنی، چلے مشائخ شیخ (11)

موت ویلے کوئی وی مترنال نہیں ہوندا۔ ایس منزل تے سبھ نوں اگلیاں ای اپڑنا ہوندا اے۔ جدوں موت واقع ہو جاندی اے تے نیڑے دے انگ ساک ریتی رواج انوسار مناں موہ مٹی پیٹھاں دفن کر دیندے نیں۔ ایہ اسلام دھرم دی ریتی اے جیہدے وچ مُردیاں نوں دفن کر دتا جاند اے۔ بابا فرید مُردیاں نوں دفن کرن ویلے دا ذکر کردیاں دسیا اوس ویلے پیار کرن والے وی لاش نوں مناں مٹھی پیٹھاں دَب دیندے نیں۔ ایسے مناں مٹی پیٹھاں د بے جا ون توں پہلاں ای جیون داسکھ مان لینا چاہیدا اے، نہیں تیموت تاں وڈیاں وڈیاں سوہنیاں حویلیاں نوں وی استھے ای پھڈ جا ون داناں اے جیہناں نال دل لاکے ویلا بر باد نہیں کرنا چاہی دا۔ مرگ چیتے توں وسارن نال کئی بھڑ ہوسکدے نیں۔ لالچ، ہوس، حرص تے طمع ودھ جاوے تے سارے دُنیا نوں ای اپنا سب کجھ جان لگدے نیں۔ بابا فرید دُنیا نال دل لان دی تھاں ایس دُنیا توں بیزاری دادرس دیندے نیں تاں بے آخرت دے جیون نوں مکھ رکھیا جاسکے۔ موت وڈی طاقت اے اوس نوں وسارنا چنگا نہیں۔ کوٹھے محل منارے بنا ون وچ اپنا چت لاکے جیون دے مقصد نوں وسارنا ٹھیک نہیں ہوندا۔ ایہ سارے کپے کپے مکان بجیاں سجاںیاں حویلیاں وچ ٹھکانا عارضی اے۔ اصل ٹھکانا قبر اے۔ قبر نوں ہر چھند چیتے رکھیا جانا ضروری اے تاں بے اگلے جہان دا چیتا کدے نہ بھلے۔ جیون تے موت دے پکھ نوں بیان کردیاں یا سرجوا دکھدے نیں:

”زندگی جتنی زیادہ تسکین بخش ہوگی موت کی تشویش بھی اسی قدر زیادہ ہو
گی۔ جب کوئی فرد معتبر انداز میں زندگی گزار رہا ہو تو موت کی تشویش اور
خوف گھٹ جاتا ہے۔ وجودیاتی نفسیاتی علاج کا مٹھ نظر کسی شخص کو معتبر طور
پر زندگی بسر کرنے کے قابل بناتا ہے“۔ (12)

قبر دے معاملات دا تعلق براہ راست دنیا دی حیاتی نال اے۔ بے بندے نوں قبر دے معاملات دا علم ہو جاوے تے یقینی طور تے اوہ اپنی حیاتی بیتا ندیاں ہونیاں آخرت نوں کھر کھے گا۔ اللہ دے ولی ”موتو قبل انت موتو“ دے مصداق کشف قبور پاروں قبر دے حالات توں واقف ہو جاندا۔ عام لوکائی دے سدھارئی اچھے حالات نوں

ربی حکم موجب بیان کر دیندے نیں۔ بابا فرید وی صاحب کشف ولی اللہ سن۔ اوہناں سامنے قبر دے حالات سن۔ قبر وچ انسان دی حالت انج ہوئے گی کہ بندہ مٹی تے سُتا ہو یا، اٹ داسرہانا ہووے گا تے جئے اُتے کیڑے ای کیڑے ہون گے جو دھ دھ ماس کھان وچ زجھے رہن گے تے انسان ذرہ وی ہل جل نہیں کرسکدے، اوہ اکوای پہلو وچ بے سُدھ بے وس پیار ہے گا۔ عزرائیل اجیہا فرشتہ اے جیہڑا خالق دے حکم داپا بنداے خالق جداوہنوں کسے دی جان قبض کرن لئی حکم دیندا اے اوہدے سامنے زندگی بے وس کھلوتی رہ جاندی اے:

فریدا بھٹی گھڑی سَو توی، ٹٹی ناگر لُج

عزرائیل فریشتا، کیس گھر ناٹھی اج (13)

موت ویلے موت دافرشتہ ربی حکم نال جان کدھن آجاندا اے۔ ذنیادے عیش والے جیون تے ذنیادی مستیاں وچ انسان آخرت و سار پیٹھدا اے۔ زندگی دیاں رونقناں وچ گواچ کے موت دی حقیقت نوں سمجھنا وس دی گل نہیں۔ بابا فرید نے انسان نوں موت چیتے وچ رکھن تے اوہدے واسطے تیاری نوں موضوع بنایا۔ ذنیاسوہنا باغ اے جیہدے وچ ون سونے پھل پھل نیں جیہناں دے سواد چکھے جیوت ایستھوں دے ای سواد نوں سبھ سمجھ پیٹھدے نیں۔ ذنیادے لو بھلا لُج وچ اوہ ایہ گل و سار دیندے نیں اگلے جہان ول وی سفر اے اوس سفر تے موت دا بوہا پٹنا ای پینا اے۔ ازلی حیاتی توں پہلاں جیہڑی حیاتی اے اوہ تاں کجھ گھڑیاں دی جا پدی اے۔ اوہناں لُجیاں وچ موت ول داسفر تے گور وار وار پکار دی رہندی اے:

فریدا گور نمائی سُد کرے، نگھریا گھر آؤ

سر پر میں تھے آؤنا، مرنوں نہ ڈریاؤ (14)

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر توں موت انج ای جا پدی اے جیویں دریا نوں ڈھاہ لگی ہووے اگے دوزخ اے۔ جتھے او گنہاراں جا و سنا اے۔ کیوں جے اوہناں دے ذنیاتے ایہو جیہے ای کارے سن۔ موت دی تشویش بارے مذہبیت تے روحانیت نے ڈھیر کردار ادا کیتا موت دے فلسفے دا جیہناں روحانی ہستیاں نے ویروا کیتا اے اوہ گھٹ ای کدھرے ہووے پکھن نوں ملدا اے۔ بابا فرید نے انسان نوں اوہدی حقیقت دسدیاں موت دے موضوع نوں کئی طرح بیان کیتا اے۔ ایہ رنگارنگی ایس لئی اے کہ اوہ موت دی حقیقت نوں سمجھدیاں جیون نوں سُدھارن دا

درس دیندے نہیں۔ انسان بے ودھیا عمل کرے تاں اوہدے نیک عمل اگلے جہان وچ اوہدے بہشتی ہوون دا وسیلہ نہیں۔ بابا فریدؒ نے موت دے نال ابدی حیاتی دا ذکر کیتا اے۔ اوہناں ذنیادی بے ثباتی نوں بیان کیتا۔ اوہناں کول موت حیات دے تصور نوں سید افضل حیدر لکھدے نیں:

”موت کی بے یقینی اور حصول دولت کی کشمکش، انسانی زندگی کی بے ثباتی اور آخرت کے لیے زادہ راہ تیار کرنے کی فکر، طول امل اور آخرت کا حساب بابا فریدؒ کے نظریہ موت کے اجزائے ترکیبی ہیں۔ کہیں یہ سب کچھ ایک شلوک میں بیان ہوتا ہے اور کہیں علیحدہ ذکر ہوتا ہے۔“ (15)

موت تے زندگی بارے بحث صدیاں توں اے۔ ایہ وڈی حقیقت اے۔ سومیری تہذیب نال نجوی ذنیادی پہلی لوک کہانی ”نوشاب یافتہ بڈھا“ وچ گل گامش نوں اک بوٹالھیہیا جو جیون دیندا اے۔ اک سپ نیا وہ بوٹا چوری کر لیا۔ سپ مرد انہیں بس اپنی کینچلی بدلدا اے۔ ایسے طرحاں موت دا ذکر ساہت وچ منڈھ توں ای چلدا آرہیا اے بھاویں اوہ کسے تہذیب یاں ویلے دی گل ہووے۔ پنجابی زبان دے ادب وچ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر اک عملی صوفی شاعر و جہوں جانے جاندے نیں، اوہناں صوفیانہ و چاراں دے نال نال جیون تے موت دے فلسفے نوں اپنے منفرد انداز نال اپنے کلام وچ تھان تھان تے بیانیا۔ کسے وی صوفی واسطے موت خوفناک نہیں اے۔ شلوکاں وچ موت توں پہلاں اپنا جیون سنوارن دا سنیہا وی اے تاں جے زندگی بہترین ہو جائے تے ذنیاسچی مچی جنت بن جائے۔ لوک موت نوں چیتے رکھدیاں اپنے چنگے اعمال ول دھیان دیون۔

حوالے

1. Muhammad Masood Khalid, Baba Fareed, Lahore: Fikshan House, 1996, P:15
- 2- Dr. Amjad Ali Bhatti (Mutrajam), Kalam Baba Fareed ma'a Farhang wa Urdu Tarjama, Islamabad: National Book Foundation, Ashat e dom, October 2019, P:18

- 3- Muhammad Asif Khan (Murattab). Akhiya Baba Fareed nay,
Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 2001, P:311
- 4- Ibid, P:317
- 5- Ibid
- 6- Ibid, P:238
- 7- Ibid, P:157
- 8- Ibid, P:287
- 9- Syed Afzal Hadir, Zindagi Nama Baba Fareed ud Din Gunj Shakar,
Islamabad: Dost Publications, 2002, P:250
- 10- Muhammad Asif Khan (Murattab), Akhiya Baba Fareed nay, P:251
- 11- Ibid, P:190
- 12- Yasar Jawad, Tahqeeq tay Tarjama, Moot ki Tareekh, Lahore:
Nigarshat, 2005, P:68
- 13- Muhammad Asif Khan (Murattab), Akhiya Baba Fareed nay, P:213
- 14- Ibid, P:238
- 15- Syed Afzal Hadir, Zindagi Nama Baba Fareed ud Din Gunj Shakar,
P:251